

Ecklesiastika boställsutredningen och dess arkivUTREDNINGENS TILLKOMST OCH ARBETE¹⁾

I en riksdagens skrivelse den 3 juni 1901 anfördes, att två motioner tidigare väckts bl a i avsikt att åstadkomma utredning om de hemman och lägenheter som blivit anslagna av kronan till prästerskapets eller församlings understöd samt rörande de ecklesiastika boställsskogarnas ursprung och natur. Till stöd för en dylik utredning påpekades att föreskriften i förordningen den 11 juli 1862, enligt vilken inkomsterna från ett boställe kunde överflyttas från en församling till en annan eller helt indragas, ofta framkallat missnöje, sedan beslut rörande dispositionen av dessa egendomars avkastning meddelats. Besluten hade nämligen inte alltid grundats på en tillräckligt omfattande undersökning om boställena anskaffats av församlingarna, donerats av enskilda eller anslagits av kronan. I de två förra fallen måste avkastningen enligt nämnda förordning användas till kyrkliga ändamål inom församlingen; i det senare kunde den överflyttas till annan församling. På detta var det nödvändigt att söka fastställa boställets natur. Någon undersökning av dessa förhållanden hade ej skett, men trots detta hade ett flertal förordningar utfärdats, som kränkt församlingarnas rätt. Riksdagen ansåg därför en dylik ut-

1) Framställningen är om intet annat anges hämtad från Bihang till riksdagens protokoll 1919 1 Saml. 1 Band V s 133-147

redning nödvändig, men menade att det var tillräckligt, om undersökningen endast omfattade de boställena, som anslagits av kronan eller de bidrag, som staten betalat till församlingarna för att anskaffa sådana boställen.

Över riksdagens framställning yttrade kammarkollegiet, att den begränsning av uppgiften som riksdagens hemställan innebar knappast medförde någon lättnad i arbetet. En ingående undersökning måste ju ändå företagas för varje särskilt boställe.

Kungl Maj:t uppdrog den 15 november 1901 åt kammarrådet G Thulin att företa en sådan utredning. Närmare föreskrifter rörande arbetet gavs därvid; bl a anmodades Thulin att inleda arbetet med boställena i Gävleborgs län och i första hand med de pastorat, till vilkas boställen hörde skog av större omfattning. År 1902 uppdrogs åt Thulin att fortsätta utredningen med Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län samt 1906 med Kopparbergs och Värmlands län.

Redogörelserna trycktes och utkom följande år: 1904 Gävleborgs län, 1906 Västernorrlands län och 1909 Jämtlands län.

Sedan genom statsmakternas beslut 1910 prästerskapets avlöningsförhållanden blivit reglerade på ett sådant sätt, att de ecklesiastika boställena upphört att vara av samma betydelse som tidigare, uppkom frågan om utredningen skulle fullföljas. Departementschefen ansåg dock 1911 att undersökningen var av så stort kulturhistoriskt värde att den inte borde avbrytas och att den i varje fall borde fortsätta tills den, be-

träffande de län för vilka arbetskrävande förarbeten gjorts, avslutats. Riksdagen, som var av samma mening, anslog medel till utredningsarbetet för åren 1911-1913.

Under dessa år fortskred emellertid arbetet mycket långsamt, eftersom notarien G Hedin, som efterträtt Thulin sedan denne blivit regeringsråd p g a sin tjänstgöring i kollegiet endast kunde ägna kortare perioder åt utredningsarbetet. Riksdagen ansåg därför vid beviljandet av medel för 1914 att arbetet borde anförtros åt en person som kunde ägna huvuddelen av sin tid däråt. Efter vad riksdagen sålunda anfört, uppdrog Kungl Maj:t åt kammarkollegiet att förordna en tjänsteman att fullfölja utredningsuppdraget, och det av riksdagen beviljade anslaget ställdes till kollegiets förfogande; medel utgick sedan årligen från 1914 t o m 1922. Utredningsarbetet hade sedan Hedin i juni 1914 avlidit överlämnats till extra arkivarien H Skoglund, som 1915 fullbordade och utgav redogörelserna för Västerbottens och Norrbottens län; år 1922 färdigställde och utgav han redogörelsen över Värmlands län.

Då kammarkollegiet i oktober 1914 behandlade frågan om det fortsatta arbetet med boställsutredningen anförde kammarrådet A Klockhoff att, sedan 1910 års ecklesiastika lagstiftning trätt i kraft, utredningen i sin ursprungliga planläggning enligt vilken den fortfarande bedrevs, inte skulle komma att tjäna ett syfte som stod i relation till kostnaderna. Han ansåg dock att utredningen borde fortsätta men med målsättningen att inom överskådlig tid framlägga en hela landet omfattande översiktlig redogörelse över tillkomsten av de ecklesiastika boställena. Kollegiets majoritet, departementschefen och riksdagen ansåg

emellertid, att utredningen ifråga om de län där den påbörjats, borde bedrivas på det dittills tillämpade sättet. Det ifrågasattes dock av departementschefen om, innan utredningen utsträcktes till något nytt län, en omläggning av arbetet borde ske för att hastigare uppnå ett resultat.

Beträffande frågan till vilket län utredningen närmast borde utsträckas yttrade kollegiet i skrivelse till ecklesiastikdepartementet den 2 juli 1918 bl a., att utredningen hittills omfattat boställen i de delar av landet, "till vilka odlingen i allmänhet först i jämförelsevis sen tid sträckt sig". Det var därför nu önskvärt att undersökningen övergick till boställen belägna i någon av landets äldsta kulturbygder. Här kunde man nämligen vänta att finna boställen vars tillkomstsätt var annorlunda än dem som redan behandlats.

Kollegiet ansåg därför Östergötlands län ur denna synpunkt vara lämpligt. Kollegiet menade även vid samma tillfälle att en avsevärd utökning av den personal som sysslade med utredningen var nödvändig om arbetet skulle kunna slutföras inom rimlig tid. På grund av de höga kostnader detta skulle medföra genomfördes icke denna personalökning.

I sin skrivelse till Kungl Maj:t i augusti 1919¹⁾ rörande utredningsarbetet under 1921 tog kollegiet upp frågan om undersökningens framtida utsträckande till något län i södra Sverige och stannade då inför Kronobergs län såsom lämpligt.

Anslag till utredningsarbetet beviljades även under

1) Skrivelser till Kungl Maj:t 1919-08-04, KKA

åren 1921-22, men p g a de statsfinansiella förhållandena begärde kollegiet ej anslag för budgetåret 1923/24, varför arbetet avstannade.

Under år 1923 inkom kontraktsprosten i Falun m fl personer i egenskap av ombud för 48 pastorat i Kopparbergs län med skrivelse till Kungl Maj:t med önskemål om, att utredningen av de ecklesiastika boställena i Kopparbergs län måtte kunna slutföras. Till detta ändamål hade samtliga församlingar i länet utom Ludvika och Älvdalen beslutat ställa ett belopp av 23.111 kr och 55 öre till förfogande. Kungl Maj:t förklarade sig vilja mottaga penningssumman, sedan kammarkollegiet meddelat, att den tjänsteman i verket som senast varit sysselsatt med utredningen - sekreteraren Henrik Bovin - förklarat sig villig att för de sammanskjutna medlen slutföra denna. Den skulle när den var färdigställd överlämnas till ecklesiastikdepartementet såsom allmän handling i maskinskrift i tre exemplar.¹⁾ Utredningen överlämnades till departementet den 21 dec 1925.

I maj 1927 anmälde riksdagen i skrivelse till Kungl Maj:t att den anslagit medel till omredigering och tryckning av redogörelsen för de ecklesiastika boställena i Kopparbergs län. P g a detta uppdrogs åt kammarkollegiet, att dels låta författa en inledning till redogörelsen, dels att låta företa en omredigering av den ursprungliga texten. Arbetet uppdrogs åt H Bovin och förelåg färdigt i mars 1929. Några redogörelser för Östergötlands och Kronobergs län kom aldrig att färdigställas.

ARKIVET

P g a utredningens långvarighet och varierande ut-

1) Kungl brev 1923-11-02 och 1924-02-07, KKA

formning - uppdrag direkt under Kungl Maj:t, inom kammarkollegiet och såsom uppdrag av pastoraten i Kopparbergs län - har arkivläggning och arkivbildning icke skett enhetligt och konsekvent.

Att göra en förteckning enligt allmänna arkivschema torde för detta arkiv inte vara praktiskt; protokoll, koncept samt - med några få undantag - diaries och liggare saknas.

Arkivet har i stället förtecknats i tre huvudavdelningar: vol 1-3 ämbetsböcker, vol 4-9 register, förteckningar samt avskrifter av handlingar från medeltid och 1500-tal och frågeformulär samt vol 10-53 redogörelser för ecklesiastika boställen, länsvis ordnade. Första avdelningen innehåller diarium och två låneliggare, andra avdelningen främst avskrifter och register av huvudsakligen medeltidsurkunder (vol 5-8 och delvis vol 4). Avskrifterna torde vara utförda i kammararkivet på uppdrag av utredningsmannen, sannolikt under tidsperioden 1901-1910 och är hämtade från både tryckt och otryckt material. I denna avdelning finns även register över ärenden rörande ecklesiastika boställen som påträffats i flera av kammarkollegiets arkivserier under 1600- och 1700-talen (vol 4). Slutligen finns i denna avdelning från åtskilliga pastorat i Östergötlands län insända, av utredningen utskickade, frågeformulär angående hos församlingarna förvarade äldre handlingar m m (vol 9).

De tidsangivelser som angivits för volymerna 4-8 hänför sig till den äldsta och yngsta avskriften till skillnad mot vad som är fallet med övriga volymer där efter vanligheten tillkomsttiden utsatts.

Den tredje avdelningen innehåller som ovan nämnts handlingar till redogörelser för de ecklesiastika boställena. De har placerats i länsordning och således ej i den ordning som iakttagits beträffande de tryckta redogörelserna, vilka är numrerade i den ordning de publicerats. I volymerna ingår bl a koncept (ibland korrektur) till det som senare tryckts, men framför allt korrespondens och det arbetsmaterial som ligger till grund för redogörelserna samt nästan alltid kopior av äldre kartor över boställenas ägor. Några kartbilagor är inte medtagna i de tryckta beskrivningarna, varför kopiorna utgör ett värdefullt komplement till dessa.

Redogörelsen för Kopparbergs län är uppdelad i två avdelningar, dels tre band renskrivna utredningar, vilka ingår i kammarkollegiets huvudarkiv F IV:25:1-3, men som ändock medtagits i förteckningen, dels nio volymer (22-30) förarbeten och grundmaterial av samma typ som övriga länsvis ordnade handlingar.

De tidsangivelser som angivits för volymerna 10-53 är endast ungefärliga, eftersom materialinsamlingen torde ha börjat ungefär samtidigt - åtminstone för norrlandslänen - med utredningsarbetets början. Angivelserna torde dock överensstämma med den period då det huvudsakliga arbetet på respektive redogörelse skedde.

Lars-Olof Skoglund